

Rejtő és Karinthy

Ismerték és kedvelték egymást. Erre Karinthynek volt több oka, mert rendszeres jövedelemforrásai közé tartoztak az íróársától kártyán elnyert összegek. Rejtő ugyanis – egyik kedvenc hősével, a Nobel-díjat makaón megszerző Gorcsev Ivánnal éles ellentétben – a szenvedélyes szerencsejátékosoknak abba az örök vesztes fajtájába tartozott, akik rendíthetetlen konoksággal bíznak abban, hogy a szerencse megfordul. Kosztolányi Dezsőné visszaemlékezéséből tudjuk, hogy ők ketten még Karinthy halála napján is kártyáztak. A halott zsebében megtalálták azt a 14 pengőt, amit Rejtőtől, a siófoki Vitéz penzió másik állandó lakójától nyert el a délelőtti folyamán.¹ Ezt nem sokkal megelőzve, 1938 nyarán készült Siófokon az az ismert fénykép, melyen Karinthy és Salamon Béla látható, strandöltözékben, egymásba karolva, kedélyes beszélgetés közben. Salamon Béla mellett, kissé hátrább áll Rejtő, szerényen, utcai öltözkémben, és elszánt tekintettel néz farkasszemet a kamerával.²

Kevésbé ismert az a fotó, amelyen ugyancsak szerepelnek mindketten. Ez is Siófokon készült, de jóval korábban, 1931 nyarán. A csoportkép hátsó sorának bal szélén áll Karinthy Gábor, mellette Rejtő, aki fejjel magasabb a többieknél. A másik szélén található Karinthy Frigyes, de árnyék vetül arcára, ezért nehezen azonosítható, pontosabban az valószínűsíti, hogy mégiscsak ő van a képen, hogy átöleli Ferenc fiát, a középső sorban pedig felesége, Böhm Aranka néz ki egy nyugágyból.³ Az 1931-es időpont már csak azért is figyelmet érdemel, mert tudomásunk szerint Karinthy és Rejtő nem sokkal előtte ismerkedett meg egymással, és a közös kép arra utal, hogy gyorsan egymásra találtak: a még zöldfülű írópalántát Karinthy bizalmába fogadta.

Az első dokumentálható nyom kettejük kapcsolataról Karinthy meglepő és különös beavatkozása Rejtő életébe vagy inkább halálába 1931 elején. Történt ugyanis, hogy a Pesti Napló február 15-i számában Karinthy közzétett egy nyílt levelet *Egy úrhoz, aki ma öngyilkos lesz* címmel, *Objektív levél* alcímmel. Ebben arról próbálja meggyőzni a megnevezetlen fiatalembert, akiről úgy tudja, revolver lapul a zsebében és főbe akarja lőni magát, hogy mégse tegye, mert nincs értelme eldobni életével együtt a tehetségét is.⁴ Az alcím, az „objektivitás” hangsúlyozása nemcsak távolságtartást jelez, hanem azt is jelentheti, hogy akkor még nem ismerték egymást. S valóban, a levél szövege feltűnően személytelen – éles kontrasztban a rendkívüli apropójával és cél-

¹ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Karinthy Frigyesről*, s. a. r. Kovács Ida, Múzsák, Budapest, 1988, 170.

² *Minden másképp van. Karinthy Frigyes összes fényképe, összeáll.*, szerk. Kovács Ida, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, [2017], 100.

³ Uo., 164.

⁴ VÖ. THURÓCZY Gergely, *A megtalált tragédia. Rejtő Jenő emlékére*, Szépmíves – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2016, 51–55.

jával. Szerzőjét mintha csupán az vezetné, hogy valamifajta racionális választ találjon a szokatlan beszédhelyzetre.

A megszólított névtelensége persze csak fokozta az izgalmat és érdeklődést; kiléte nem maradhatott titok a családtagok és ismerősök, sőt a szélesebb közvélemény előtt sem. Hamarosan fény derült arra, hogy Rejtő valóban hirtelen és váratlanul otthagya mulatozó társaságát, a Duna felé vette lépteit, és minthogy nem találták sehol sem, néhányan gyanakodni kezdtek, hogy talán öngyilkos lett. Rejtélyes eltűnése és Karinthy drámai újságcikke országos riadalmat keltett, mígnem Győrben lefűlelték a rendőrök Rejtőt, igazoltatták és előállították. De ő sem akkor, sem később nem adott hihető, észszerű választ arra, hogy tulajdonképpen mi történt vele.

Karinthy a Pesti Napló február 24-i számában újabb levelet intézett hozzá, ebben már keresztnevéen szólítja meg, „Kedves Jenő”-ként. (A cikk címe is igazodott a bekövetkezett fordulathoz, azaz kellőképpen talányos: *Levél egy úrhoz, aki vagy van, vagy nincs.*) A második levél tulajdonképpen az első cáfolata, illetve helyreigazítása. Karinthy előadja, hogy megjelent nála Rejtő fivére és nagybátyja, akik elmondták: a fekete báránynak ugyan nyoma veszett, és nem tudta senki, merre van és hogyan, de végül szerencsésen előkerült, él, egyben van, köszöni szépen. Átadták Rejtő fényképét is Karinthynek, és a Pesti Napló lehozta, így már mindenki láthatta. Elképzelhető, hogy Karinthy is csupán ekkor, ezen a fotón látta először a riadalom okozóját.

Csak találgatni lehet, hogy mi történt valójában. Lehet, hogy Thuróczy Gergely értelmezése a helytálló, és csupán farsangi tréfa volt az egész, tekintettel az időpontra. Nem lehet tudni, hogy Karinthyt emberbarát gesztus vezette-e vagy valamilyen más, talán alantasabb indíték. Végül is megszólítani és lebeszélni egy öngyilkosságra készült a szándékáról: ez már önmagában is sokat ígérő, szenzációgyanús téma. Lehetőséges, de nem valószínű, hogy ők ketten előbb összebeszéltek, és Karinthy így próbálta felhívni a figyelmet Rejtőre. Más kérdés, hogy akár megtervezték, akár nem, sikerült nagy feltűnést kelteniük.

Még zavarosabb magyarázatát adta a történetnek Rejtő, amikor megszólalt az ügyben. A Magyarország február 27-i számában jelent meg egy cikk, az alábbi terjedelmes címmel: *Egy tótágast álló öngyilkosság. Afrika Bécsben és Karinthy Frigyes. A Magyarország fényképe alapján megtalált fiatalember elmondja „feltámadása” kalandját.* Ebben Rejtő illedelmesen megköszöni a felé áradó érdeklődést, majd nem kevesebbet állít, mint hogy az elmúlt év nyarán érkezett meg Afrikából, és mivel nem tudott itthon elhelyezkedni, elkeseredésében vissza akar térni Afrikába. Az öngyilkosság terve is fölmerült benne, és „fatális véletlen folytán” egy levelet írt Karinthynek, amelyben általánosságban fejtette ki véleményét az öngyilkosságról. Karinthy kiolvashatta leveléből, hogy az nem effajta szándékának bejelentése, hanem csak logikai felvetéseket tartalmaz, ezért intézett hozzá nyílt levelet, és szólította fel arra, hogy adjon életjelet magáról.⁵

Ha valóban írt volna Rejtő ilyen levelet Karinthynek, az sem bizonyítaná, hogy már személyes ismeretségben lettek volna, sem azt, hogy összehangolták volna lépé-

⁵ Uo., 53.

seiket (bár mindketten szerették kirakatba tenni személyüket). Az egzotikus, távoli Afrikára való hivatkozás is érdekes, mert először itt bukkan fel Rejtő szöveguniverzumában, egyelőre az idegenlégió említése nélkül. (Később ő maga eszelte ki és terjesztette azt a legendát, hogy rövid ideig előfordult a légióban. Nyilván a légiós regényeinek hitelességét próbálta vele alátámasztani.)

Akárhogy történt is, ez volt az első közös akciójuk, mégpedig egy olyan *entrée*, amely mindkettejüknek ínyére lehetett. Ezt követően lettek barátok és keresték egymás társaságát. Arról is tudni lehet, hogy leveleket váltottak, de ezek sajnos elvesztek, minthogy a Karinthy-hagyaték a háború alatt megsemmisült. Megmaradtak viszont a műveik, lássuk, mennyire igazítanak útba minket.

*

Írásom címében Rejtő neve áll elől, de nem valamifajta rangsorolás szándékával, hanem a választott megközelítésmód miatt. Ugyanis elsősorban a fiatalabb pályatárs felől próbálom felmérni kettejük kapcsolatát. Karinthy pályája jóval korábban indult, az 1900-as és 1910-es évek fordulóján, míg Rejtőé csak a harmincas évek elején. Joggal feltételezhető, hogy a fiatalabbnak volt több tanulnivalója az idősebbtől.

Kétségtelen, Rejtőnek is legfőbb ihletője a pesti humor volt – regényei aranyköpéseiben éppúgy, mint kabarétréfaiban. Annak a nagyszerű tradíciónak volt örököse és képviselője, amelynek kiemelkedő alkotói (Sipulusztól és Heltai Jenőtől Molnár Ferencig és Karinthy Frigyesig) azzal emelték magas szintre a populáris irodalmat, hogy reflektorfénybe állították a mindennapok rutinjában észrevétlen maradó abszurdításokat, és – ennek mintegy melléktermékeként – életfilozófiává avatták a nagyvárosi létezésformát. Karinthy Frigyes zseniális, némiképp szabados fordításában még Micimackó és barátai is úgy jelennek meg, mint egyfajta polgári életszemlélet megtestesítői.

1967-ben Hegedüs Géza mérte fel elsőként Rejtő Jenő sajátos humorának előzményeit, Sipulusztól Karinthyig. Kivált Heltai Jenő *Jaguárját* emlegette a Howard-regények mintájaként. „Az a sajátos pesti humor nevelte – írta Hegedüs –, amelyben elkeveredik a cinizmus, az öngúny, a csattanóra élezett vicc, a felismert hibák némiképpen megbocsátó kifigurázása, és egy életszerető törekvés a valóság sötét és súlyos óráinak könnyebb elviselésére.”⁶ Lányi András a 20. századi magyar ponyva történetét áttekintő tanulmányában a kelet-európai groteszk Hašek, Karinthy és Ionesco által fémjelzett vonulatában helyezte el Rejtőt.⁷

Ha közelebbről vizsgáljuk meg kettejük művészetének sokszor meglepően hasonló építőelemeit, nyilvánvalóvá válik, hogy szívesen művelték a pesti humornak azt az intellektuális változatát, amely a nyelvi és kulturális referenciák összezavarásán alapul. Egyik kedvenc példám *A tizennégy karátos autó* alábbi párbeszéde, amely a behelyettesítéses tévesztés logikáját használja fel:

⁶ HEGEDÜS Géza, *Előszó = REJTŐ Jenő, Az utolsó szó jogán*, Magvető, Budapest, 1968, 14.

⁷ LÁNYI András, *Az írástudók áru(vá vá)lása. Az irodalmi tömegkultúra a két világháború közti Magyarországon*, Magvető, Budapest, 1988, 178.

- Önt hogy hívják?
- Gorcsev nem szerette az ilyen kérdéseket.
- Neve Tintoretto – felelte szokása szerint nyomban és ostobán.
- Hm... mintha már hallottam volna magáról.
- Festő vagyok.
- Igen, emlékszem! Honnan is való ön?
- Cinquecentóból.
- Az valahol Savoiában van?
- Kis község, Avignon és Toulon között.
- Tudom... tudom... egy rokonom lakott ott... Illetve a közelben... Van ott egy hasonló helység, nem?
- De igen. Quattrocento.⁸

Karinthy sem adja alább, amikor az *Így írnátok ti Hacsek és Sajót* címmel publikált paródia-sorozatában *A Gangesz és a hétéjj* című párjelenetben a következőképpen élcelődik Adyn és az Ady-rajongókon:

SAJÓ	(jön) Jónapot, Hacsek. Tudja, honnan jöttem?
HACSEK	Maga mindig finom ember volt, Sajókám, hogy kérdezhet ilyen csúnyát.
SAJÓ	(dühös) Már kezdi a hülyéskedést? Én a Gangesz partjairól jöttem.
HACSEK	Hanyadik emeletről?
SAJÓ	Mi az, hogy hanyadik emeletről?
HACSEK	Hát hanyadik emeleten van az a gang?
SAJÓ	(ordít) Nem gang, hanem Gangesz. Az egy folyó.
HACSEK	Tudom. Folyosó. ⁹

Mindkét párbeszéd könnyen felismerhető vonása a félreértés-dramaturgia mellett és azon túl, hogy a kulturális referenciákat úgy társítja és zavarja össze egymással: vagy a művészt felelteti meg a köznapinak (lásd Rejtőnél), vagy a köznapit a művészinek (lásd Karinthyánál). Ám az elidegenítő gesztus merőben más célt szolgált az egyiknél, mint a másiknál.

A P. Howard-féle humoros kalandregényekben az irodalmi hivatkozások azért (is) fontosak, mert a közös olvasmányélményekre, ha tetszik, a közös műveltségre alapozva a szerző összekacsinthatott olvasóival, és valamifajta lélektani védelmet, szellemi fölényfélét próbált nyújtani a harmincas-negyvenes évek fordulóján egyre barátságtalanabb politikai-társadalmi környezet ellenében.¹⁰ Az *Így írtok ti* viszont jóval korábbi élményanyaghoz kapcsolódik, a századelőt jellemző (vagy annak mintájára elgondolt) önhitt, magát mindenhatónak képzelő kultúrát és annak aránytévész, elrugaszkodott szépirodalmát igyekszik leráncigálni a piederstárlól, ahová

⁸ REJTŐ Jenő, *A tizennégy karátos autó*, Magvető, Budapest, 1964, 119.

⁹ KARINTHY Frigyes, *Paródiák*, III., *Így írtok ti*, s. a. r. SZALAY Károly, Akkord, Budapest, 2004, 229. (Karinthy Frigyes összegyűjtött művei, 18.)

¹⁰ Lásd bővebben VERES András, *Rejtő Jenőről, akinek P. Howardot köszönhetjük*, Napút 2018/8., 11–12.

önmagát helyezte. A humor itt is az olvasó fölényérzetét segít kialakítani, de nem egy biztonságosnak tudható kulturális háttér alapján, hanem éppen ellenkezőleg, a kulturális háttér biztonságának kétségbevonásával.

Az élményanyag és a kontextus különbözősége arra figyelmeztet: célszerű csínján bánni a két író egymáshoz közelítésével.

*

Karinty írói pályája nemcsak korábban indult, hanem egészen más regiszterben történt, másfajta közönséggel számolt. Tulajdonképpen nehéz meghökkentőbb pályakezdést elképzelni, mint amilyen az övé volt: ahelyett, hogy saját művel lépett volna ki a porondra, alávétve azt a nyilvános megmérettetésnek, félig-meddig idegen tollakkal ékeskedett, mások műveinek eltorzított, kigúnyolt változatával jelentkezett, magához vonva a mindenható bíró jogkörét is. Persze úgy is fel lehet fogni az *Így írtok ti* repertoárját, mint kísérleti termékeket, az irodalmi inaséveket jellemző mintakövető utánzatokat, amelyeken túllépve alakította ki Karinty a maga összetéveszthetetlenül egyéni írói karakterét és stílusát. Ráadásul az általa választott műfajnak általában jellegzetessége, hogy a paródia nem képes szabadulni a parodizált mű árnyékától.

Ám a kortársak egyenrangúnak, illetve eredetinek ismerték el Karinty irodalmi torzképeit, és az *Így írtok ti* szerzője saját jogán lett a céh elfogadott kiválósága. Kosztolányi utóbb úgy próbálta megmagyarázni e szokatlan jelenséget, hogy a torzképek *többlétét* hangsúlyozta az egyszerű utánzáson alapuló paródiához képest, amely szerinte csupán az írói technikát veszi célba. Irodalmi karikatúráknak, álcázott bírálatoknak nevezte az *Így írtok ti* remekeit, amelyek könyörtelenül leleplezik az írói karakter és stílus fonákságait. Karinty eredetiségét pedig mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ő találta fel ezt a műfajt.¹¹ (Sajnos még Karinty is felült Kosztolányi ötletének, és utóbb mérlegelni kezdte, hogy melyik szövege teljesíti a karikatúra kritériumát és melyik sikeredett csupán paródiának.)

Abban persze igaza volt Kosztolányinak, hogy az *Így írtok ti* az irodalmi bírálat szerepét is ellátta, méghozzá igen hathatós módon, mivel annak látszatát keltette, hogy sikeresen tud versenyre kelni az eredeti művekkel. Valójában annak köszönhet, hogy az irodalmi elit is, a szélesebb közönség is elfogadta, hogy a századforduló irodalmi háborújába szólta bele, méghozzá egy olyan háborúba, amelynek ütközeteit nem annyira írói táborok vívták egymással, mint inkább a politikai hatalom az új irodalom ellenében. Elsősorban ennek köszönhető, hogy olyan mértékű közfigyelem irányult Adyra és társaira, amilyenre nem volt példa korábban. Karinty korántsem kímélte az új irodalom képviselőit (ami persze még inkább növelte hitelét), ám szinte kizárólag velük foglalkozott, konzervatív írókat csak elvétve szólt le. Különleges és

¹¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Karinty torzító művészete* = Uő., *Tükörfolyosó. Magyar írókról*, szerk. Réz Pál, Osiris, Budapest, 2004, 548–557. Kosztolányi írása a *Még mindig így írtok ti* című Karinty-kötet előszavaként is megjelent. Nem csupán ez jelzi Karinty azonosulását Kosztolányi véleményével, a Kosztolányiról írt nekrológjában is utalt erre: az *Így írtok ti*-ről „ő írta a legtalálóbó, legvilágítóbb, engem is felvilágosító tanulmányt”. KARINTHY Frigyes, *Esszék, kritikák, II., Írók és könyvek. Előszók könyvekhez. Színház, összeáll. FRÁTER Zoltán, Akkord, Budapest, 2002, 80. (Karinty Frigyes összegyűjtött művei, 10.)*

egyúttal ambivalens reklámot biztosított a Nyugat táborának (amelyhez kezdetben nem is kívánt csatlakozni), mivel a nagyközönség számára nemcsak bemutatta és kigúnyolta, hanem egyszersmind képviselte és helyettesítette is az új irodalmat. Ami azt is jelentette, hogy a politikai támadásokkal szemben közvetve megvédte, mivel az olvasókhoz közel hozta, személyessé és szerethetővé tette. Ritka paradox vállalkozásról van szó: a korabeli kontextusban az *Így írtok ti* a szó szoros értelmében a nagybetyűs Irodalom ügye lett, nem csupán egy irodalmi ügy.

Hosszabban időztem el Karinthy indulásánál, mert szerintem sajnálatosan rávetült egész pályájára és művei fogadtatására. Az irodalmi elit becsülte őt, de nem igazán tudott eligazodni rajta. A könnyű műfajokat szinte törvény volt kitessékelni a magas irodalomból, így Karinthy humoreszkjeit is hátrább sorolták, kirándulásnak vagy éppen dezertálásnak tekintették, de – mert szerették Karinthyt – elnézték neki és mentegették érte. (Más kérdés, hogy legnagyobb közönségikereit éppen ezekkel a műveivel aratta.) Elbeszéléseit méltányolták és méltatták ugyan, de nem eléggé, mert állandóan mást, többet vártak tőle, nagy formátumú remekműveket. Ismételten szövezték, hogy végre meg kellene írnia élete nagy művét. Talán az *Így írtok ti* tétmérközéséhez hasonlót szerettek volna. Utópikus regényeit csupán kísérleteknek vélték, előkészületnek. Az *Utazás a koponyám körül* sajnos túl későn érkezett.

Az első világháború után fellépő liberális nemzedék, amely maga is racionális józanságot hirdetett és rendet próbált teremteni a fogalmak káoszában, megértéssel fogadta Karinthy fogalomtisztázó tervét, azt, hogy egy új Nagy Enciklopédia címszavait akarta elkészíteni. Ugyanis szerette volna leleplezni a szavak és a technika megtévesztő – képmutató, illetve helytelen – alkalmazását, hogy lehetetlenné váljon a velük való visszaélés, a manipuláció és a háború. Munkája azonban félbemaradt, végső soron kudarcot vallott. Az irodalmi torzképek újabb és újabb, egyre bővülő kiadásai pedig elkoptatták, kikezdték Karinthy korábbi hírnevét. Példaképpen Rónay Györgynek az igazságtalanságig szigorú, kíméletlen bírálatából idézek:

A satíra és a humor régi eszköze a kritikának, régi módszere a racionalizmusnak [...] Csakhogy Karinthy Frigyes, talán éppen amiatt is, hogy racionalizmusa [...] komoly visszhangra, megértésre nem számíthatott, a satírából fokozatosan áthajolt a paródiába és karikatúrába, s annak az új enciklopédiának, amely a fogalmak tisztázására lett volna hivatva, csak szétszórt töredékeiig jutott, ezekben is többé-kevésbé kompromisszumot kötve mulattató szerepe és racionalista szándéka között, egyiket a másikkal semlegesítve; paródiába burkolt – igen szellemes, éles szemű, de alighanem túlértékelt – kritikájával pedig nem az ízlést nevelte, hanem szándéka ellenére, az ízlés romlottságát igazolta. [...] kritikája így végül is meddő maradt, s a torzító tükör csak az írókat leplezte le a közönség szórakoztatására, nem pedig a közönséget is, a maga okulására.¹²

*

¹² RÓNAY György, *Utazás Faremidóba. Capillária*, = Uő., *A regény és az élet*, Szent István Társulat, Budapest, 2006, 333.

Rejtő Jenő pályája merőben másképp alakult. Indulása szinte igénytelennek tűnik Karinthyéhoz képest. Eleinte kabarétréfákkal és operettlibrettókkal tett szert némi ismertségre és elismertségre, a populáris regiszternek ezen az oldalhajrásán haladt fölfelé. 1934-ben bővült a repertoárja: a *Világvárosi Regények* munkatársaként filléres ponyvákat kezdett el írni. 1936-tól jelentek meg légiós történetei P. Howard, vadnyugati történetei pedig Gibson Lavery álnéven. Közben tovább dolgozott színpadi szerzőként is. Az igazi sikerre csaknem az évtized végéig kellett várnia. 1938-ban – Karinthy halálának évében – talált rá (elsőként *A fehér folt* című regényében) arra az útra, amely a P. Howard márkanév diadalához vezetett. Hihetetlenül rövid idő, mintegy másfél év alatt írta meg – 1939–1940-ben – kalandregényei legjavát.

Ekkor már sikeres és keresett szerző. A nagybeteg Babits Mihály is tud róla, panaszkodik, hogy nem tudja beszerezni a *Piszkos Fred, a kapitányt*, azután mégis sikerrel jár, elolvassa, és beszélgető füzetekinek 1940. november közepi bejegyzésében egyenesen azt írja, hogy Howard, azaz Rejtő pillanatnyilag a „legdivatosabb magyar író”. Más kérdés, hogy őt csak eleinte mulattatta a regény, később viszont ráunt.¹³

Míg Karinthy dédelgetett kedvence volt az irodalmi elitnek, addig Rejtőt észre sem vették. Karinthy Ferenc visszaemlékezése szerint maga Rejtő sem tartott igényt arra, hogy másképp legyen ez. Beérte azzal, hogy a ponyvairodalom erős embere legyen, a szó szoros értelmében.¹⁴ De talán mégsem egészen pontos ez a beállítás. Mert ahogy Karinthy szívesen rándult át a magas irodalomból a populárisba, Rejtő viszont – bár mindvégig megmaradt az utóbbiban – a magas kultúra értékeit, illetve műveit használta fel referenciaként a maga háza táján. Nemcsak a humora, hanem a ponyvával elvileg összeférhetetlen, abból újra meg újra kitekintő utalásrendszere is okolható azért, hogy regényeiben akkor is, azóta is sokan a légiós történetek paródiáját látták és látják.

1946-ban Bús Ilona újságíró, a Szívárvány című lap munkatársa interjút készített Rejtő apjával, Reich Áronnal. A november 30-i számban jelent meg a következő, meglehetősen hosszadalmas címmel: *Rejtő Jenő, aki P. Howard néven világhírű kalandregényíró volt. Grand-guignolt írt életével és halálával*. Reich Áron Karinthy érdemének tudja, hogy fia rátalált a P. Howard-féle kalandregény műfajára. „Talán Karinthy az oka, hogy erre a műfajra adta magát – nyilatkozta az interjúban. – [...] »Ez való a te humorodnak« – mondta neki Frici a Japán kávéházban.”¹⁵ Thuróczy Gergely kétségbe vonja, hogy Rejtőnek szüksége lett volna Karinthy biztatására.¹⁶ Én is úgy gondolom, hogy a saját feje után ment, illetve a színpadi szerzői tapasztalataiból indult ki, amikor felfedezte, hogy a kalandokat érdekesebbé teheti, ha a kabarétréfák humorával fűszerezi.

De ez nem jelenti azt, hogy ne tanult volna rengeteget Karinthytól. Például őt követte, amikor neves művek vicces szinopszisát próbálta előállítani. Előbb két telitalát Karinthytól:

¹³ BABITS Mihály *Beszélgetőfüzetei 1940–1941*, II., szerk. BELIA György, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 28., ill. 149.

¹⁴ KARINTHY Ferenc, *Howard = Ő.*, Szabad rablás. Karcolatok, Szépirodalmi, Budapest, 1983, 35.

¹⁵ Lásd THURÓCZY, I. m., 13.

¹⁶ *Uo.*, 119.

GULLIVER UTAZÁSAI. Hajóorvos alacsony és magas emberek közé kerül, és megtűtja a normális termetű embereket.

TISZTA ÉSZ KRITIKÁJA. Idő kisasszonyról és Tér úrról, akik szeretik egymást, kiderül, hogy ezek szemléletünk formái, s mint ilyenek, rokonok, nem vehetik el egymást – de Tiszta Ész, az öreg bölcs kideríti, hogy Magánvaló volt az ismeretlen apa, s így egymáséi lehetnek.¹⁷

Kedvenc Rejtő-példáim közé tartozik a *Lohengrin*-ről írt szinopszisa is. Az *elátkozott part* című regényben Csülök – aki elbeszélője és egyik főszereplője a könyvnek – többször is nekirugaszkodik, hogy értelmezni próbálja legkedvesebb olvasmányát. A legsikeresebb változat így hangzik:

A Sing-Singben tízszer is átfutottam *Lohengrin*, a *Hattyúlovag* históriáját. Ez a mélyenszántó történet végképpen átformálta a gondolkozásomat, midőn megértettem a mű örök, emberi tanulságát: hiába titkolod múltadat: a nő előbb-utóbb rájön, és te röpkölsz, mint egy hattyú.¹⁸

Természetesen még további párhuzamokat is ki lehetne mutatni, például tágítva a kört szembevetve rokonszenvükre a pszichoanalízis és a filozófia iránt. Rejtőnek persze meg volt kötve a keze, a szentenciák és intelmek az ő vagányuniverzumában szükségképpen csupán átiratban, visszajukra fordítva jelenhettek meg. De hatásuk átütő volt és feltartóztathatatlan. A „Nem lehet minden pofon mellé egy forgalmi rendőrt állítani”,¹⁹ a „Ne hivatkozz mentő tanúkra, mert mit érsz el vele, ha ismerőseidet bezárják”,²⁰ „Az életünk olyan, mint egy nyári ruha mellénye: rövid és céltalan”²¹ és társaik éppúgy szállóigévé váltak, mint korábban *Az ember tragédiájából* idézett örökzöldek.

Rejtő kirekesztése a magas irodalomból akkor sem változott meg, amikor 1956-tól hosszú publikálási tilalom után újra kiadták könyveit és feltámadt haló poraiból. Regényei a Magvető legendássá vált Albatrosz sorozatának jóvoltából a hatvanas-hetvenes években kétszázezer fölötti példányszámokat értek el, azaz minden magyar család könyvespolcára jutott belőlük. Magától értetődő hivatkozásként szolgáltak az általános abszurditás-élmény kifejezésére és kinevetésére. Volt idő, amikor Fülöp Jimmy nevezetes kijelentése, hogy nem dolgozik, mert elveszítette meggyőződését, egy egész ország érzületét fejezte ki.²²

Tehát népszerűsége rekordokat döntött. És nemcsak életművének volt példátlan hatása, hanem életútjának is. Rejtő alakját regényei kalandor figuráihoz kezdték

¹⁷ KARINTHY Frigyes, *Paródiák*, II., *Még mindig így írtok ti. Amiről a vászon mesél. Így írtok ti*, s. a. r., SZALAY Károly, Akkord, Budapest, 2004, 121–122. (*Karinthy Frigyes összegyűjtött művei*, 17.)

¹⁸ REJTŐ Jenő, *Az elátkozott part*, Magvető, Budapest, 1964, 7.

¹⁹ REJTŐ Jenő, *Pizkos Fred, a kapitány*, Magvető, Budapest, 1966, 18.

²⁰ REJTŐ, *Az elátkozott part*, 7.

²¹ REJTŐ Jenő, *A szőke ciklon*, Magvető, Budapest, 1967, 214.

²² REJTŐ, *Pizkos Fred, a kapitány*, 9.

közelíteni; igen sok ember számára az ő tragikus sorsa, mártírhalála tudatosította a vészkorszak rettenetét.

Csak az utolsó két évtizedben fordult meg Rejtő Jenő irodalomtörténeti megítélése, részben a populáris kultúra felé nyitó posztmodern ízlés nyomán, részben a klasszikus kánonok összeomlása következtében. A kilencvenes években létrejött a korszerű Rejtő-filológia; egy 2007-ben megjelent irodalomtörténeti kézikönyv pedig nem átalált önálló fejezetet szentelni neki.²³ Napjainkban, az olvasás katasztrofális visszaszorulása idején ellenszereként próbálnak számolni vele.

²³ Lásd VERES András, *A ponyva klasszikusa. Rejtő Jenő: Pizskos Fred, a kapitány = A magyar irodalom történetei*, III., szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, Gondolat, Budapest, 2007, 381–389.